

СТУДІЯ Є. ШРЕЙДЕРА У ХАРКОВІ

Соколюк Л.Д., доктор мистецтвознавства, професор
Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. Висвітлюється художньо-педагогічна діяльність майстра пейзажного жанру в Харкові останньої чверті XIX – початку XX ст. Є.ЄШрейдера. Розкривається роль його студії в художньому житті Харкова та України. До наукового обігу вводяться нові документальні матеріали.

Ключові слова: пейзажний жанр, Є. Шрейдер, художня студія, художня освіта, художнє життя.

Аннотация. Соколюк Л.Д. Студия Е.Шрейдера в Харькове. Освещается художественно-педагогическая деятельность мастера пейзажного жанра в Харькове последней четверти XIX – начала XX в. Е. Е. Шрейдера. Раскрывается роль его студии в художественной жизни Харькова и Украины. В научный обиход вводятся новые документальные материалы.

Ключевые слова: пейзажный жанр, Е. Шрейдер, художественная студия, художественное образование, художественная жизнь.

Annotation. Sokolyuk L.D. *Ye.Shreyder's studio in Kharkiv.* The artistic and pedagogical activity of Ye Shreyder as landscape master in Kharkiv of the last quarter of 19th – beginning of 20th century are disclosed. His studio role in art life of Kharkiv as well as Ukraine is shown. New documentary materials are introduced into scientific practice.
Keywords: landscape, Ye. Shreyder, art studio, art education, art life.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Визначну роль в художній освіті Харкова другої половини XIX ст. відіграв несправедливо забутий пейзажист Є.Є. Шрейдер, який відкрив у місті у 1875 році першу художню студію. Втім його ім'я хіба що згадується в мистецтвознавчій літературі. Спеціального дослідження, присвяченого художньо-педагогічній діяльності цього видатного пейзажиста, ще немає серед опублікованих наукових праць.

Формулювання цілей статті. Наукові задачі полягають в наступному:

1. Вивчити та ввести до наукового обігу нові фактологічні матеріали для всебічного висвітлення діяльності майстра пейзажного жанру Є. Є. Шрейдера.
2. Проаналізувати художньо-педагогічну діяльність Є. Є. Шрейдера та роль його студії в художньому житті Харкова та України в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Результати дослідження. У вересні 1868 року Єгор Шрейдер, уродженець м. Чугуєва, який навчався раніше у Херсонській губернській гімназії і Мюнхенській академії мистецтв [6, арк. 2], подав заяву до Петербурзької академії про прийняття його «в число учеников натурного класу» [6, арк. 1]. Зрозуміло, що він, намагаючись оминати попередні сходи (гіпсоголовний, гіпсофігурний класи), вже мав певну фахову підготовку. У рішенні академічної ради було сказано, що «ему Шрейдеру от роду 24 года» і, хоча згідно зі статутом «поступающие должны быть не старше 20 лет», за результатами іспитів «принять (его – Л. С.) в класс гипсовых фигур» [6, арк. 2-3]. Про те, що Шрейдер народився у 1844 році свідчить й інший документ – прохання його дружини Є. С. Шрейдер на ім'я ректора Санкт-Петербурзької Академії мистецтв у січні 1917 року про улаштування виставки картин митця, де вказується, що йому в цей час 73 роки [6, арк. 15].

Ставши учнем гіпсофігурного класу і отримавши на іспиті 13-й і 14-й номери [6, арк. 5], Шрейдер незабаром взяв відпустку для поїздки в Україну «с целью изучения ее природы» [6 арк. 6]. Але вже наступного року його було виключено як такого, що не відвідував класи і не показав успіхів з наук [6 арк. 5,8]. У практиці Академії такий захід застосовувався по відношенню до тих, хто не з'явився на іспити з наукових дисциплін. Тоді за академічною програмою вивчення загальноосвітніх предметів затягувалось на шість років. Такий порядок гнітив багатьох. Відомо, що до списку виключених потрапляв навіть І. Ю. Рєпін [3, с. 227].

Приїхавши до Санкт-Петербурга в жовтні 1871 року, Шрейдер просив раду розглянути його роботи, виконані в період відсутності, і відновити в учнях, але йому було відмовлено [6, арк. 7]. Втім, продовжуючи працювати самостійно, у квітні 1872 року він знову звернувся до Академії, але вже з проханням про

присудження йому звання класного художника 3-го ступеня, представивши одну з робіт і зобов'язавшись скласти «екзамен по науке» [6, арк. 8]. Два з його пейзажів, прийняті на академічну виставку того року, привернули увагу В. В. Стасова, який писав про неї: «После г. Васильева [...] идет другой молодой художник г. Шрейдер, который выставил два прекрасных вида Харьковской губернии» [4, с. 346]. Очевидно, оцінка авторитетного критика, який помітив талановитого пейзажиста і назвав його поряд з Ф. О. Васильєвим, відіграла роль. За результатами виставки в цьому ж році Шрейдер був нагороджений срібною медаллю [6, арк. 9], а в 1874 році був удостоєний звання, на яке претендував, як такий, що показав «отличные познания в живописи» [6, арк. 14].

Пізніше, працюючи в Харкові у відкритій ним вже у наступному 1875 році першій в місті художньої студії (дата відкриття студії підтверджується архівним документом [7, арк. 548]) і розповідаючи учням, які в ній навчалися, про своїх улюблених пейзажистів, Шрейдер називав французьких майстрів (Коро, Руссо, Добіньї), Ф. Васильєва та І. Левітана [2]. Критичне ставлення викликала творчість Є. Волкова та О. Кисельова [2], що пояснюється, перш за все, розходженнями з ними у розумінні завдань пейзажного жанру у зв'язку із зародженням нових тенденцій у мистецтві. В цьому впевнюють твори самого Шрейдера, що зберігаються у Державному Російському та Харківському художньому музеях. Значна частина зберігається у фондах Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Всього до сьогодні дійшло більше 100 живописних пейзажів і пейзажних етюдів митця. В основному це невеликі етюди, що зображують природу місцевого краю і Крима. Те, що він представлений у зібраннях в основному етюдами, не випадково. Вони дійсно відіграли суттєву роль у його творчості. Шрейдер виступав з ними на виставках, розглядаючи як самостійні твори мистецтва. В одній з критичних статей автор, відзначаючи його «многочисленные небольшие пейзажи – этюды с натуры», вважаючи, що вони чудові, писав: «В них много живости, мягкости тонов и полутонов, есть и настроение» [1]. Ці цінні якості, справедливо відзначені сучасниками, все-таки неповно розкривають зміст і характер творчості Шрейдера.

Ближче знайомство з творами митця, що збереглися, дає можливість побачити, як багато уваги приділяв він безпосередньому вивченню місцевої природи, по-новому побаченої і відчужої, у такому розмаїтті й мінливості. Основний зміст його етюдів – прості, скромні мотиви рідної природи. Це – селянські задвірки, вибоїсті дороги, діряві солом'яні стріхи, вітражи та ще багато чого. У порівнянні з пейзажами Безперчого, творчість Шрейдера – якісно новий етап у розвитку цього жанру в мистецтві Харкова. Їх розділяє як саме сприйняття природи, так і трактування її. У той час як Безперчий, який дорожив ідеалами своєї молодості, зображуючи прості мотиви, озирався на традиції класицизму, Шрейдер з усією безпосередністю стверджував красу та естетичну цінність звичного, буденного світу. Він першим серед харківських митців почав переглядати всю систему створення пейзажної картини, виходячи з нових

мистецьких тенденцій, спрямованих до етюдності. Він повністю відкидає умовний розподіл на плани, надаючи простору глибини і протяжності, вводячи діагональну побудову, фрагментарні композиції.

Інше коло проблем, що хвилювали митця, пов'язане з відтворенням світла і повітря. Він захоплювався плернерним живописом, писав етюди у різний час доби і пори року. На відміну від Безперчого, в пейзажах якого час начебто зупинився, у Шрейдера життя природи, незалежно від її стану, зображується у русі. На одній з його картин було показано завірюху. Критик, побачивши на виставці, так описав її: «Здесь прекрасно переданы снежные вихри и клубы, сливающиеся с тучами; снег, тучи, деревья, повозка с лошадьми, ямщик, отыскавший путь, – все это в каком-то хаосе и стихийном движении; особенно как-то чувствуется и охватывает вас при взгляде на полотно это хаотическое движение» [1].

Рух як прояв життя в природі постійно притягував увагу Шрейдера. Він використовував його як один із засобів створення настрою в картині. В одному із своїх пейзажів «Над річкою» митець показав момент, коли серед ясного дня небо починає хмуритись, затягуючись хмарами. Тонкою спостережливістю відзначається зображення художником сонячного світла, що проривається крізь хмари до хлібів, притиснутих вітром до землі. Під його поривами гнуться дерева, вимальовуючись невеличким острівком на тлі небесної висі. «Звучить» тема тривожних роздумів, виражена у протиставленні самотності віддаленої постаті жінки величі і вічності краси природи, могутності її стихійних сил.

Багато в чому уловлюється зв'язок з улюбленими майстрами Шрейдера. Прагненням «одохотворити» природу емоціями самого митця він стикається з Ф. Васильєвим та І. Левітаном.

Окрім згаданих пейзажистів, Шрейдер любив шведського художника Андерса Цорна з його темпераментною, узагальненою манерою письма, сповненими оптимізму, радості життя етюдами. Твори цього митця з 1880-х років почали з'являтися на міжнародних виставках і мали успіх у світі. У розповідях Шрейдера учням своєї студії Цорн подавався як один з найцікавіших сучасних майстрів. З великою повагою ставився Шрейдер і до Рєпіна – свого земляка. Як згадував Г. С. Верейський, учень Шрейдера, у фондах Російського музею у Санкт-Петербурзі зберігався малюнок його вчителя – «вид Донца, где на первом плане среди пейзажа, нарисованного Шрейдером, изображен он же сидящий на берегу, а под рисунком – подпись: «Мою фигуру рисовал Репин» [2].

Навчання у студії Шрейдера, як пізніше писав Г. С. Верейський, «лишенное всякой академической схоластики, живое и полное энтузиазма у учителя», «удачно подготовляло» учнів, які навчалися тут. Для Верейського проведені в студії вечори «были большим праздником» і зіткненням «с настоящим искусством» [2].

Сам пейзажист Шрейдер багато уваги приділяв навчання цьому жанру. Працюючи з учнями на природі, він дуже дотепно показував, «как нужно

обобщать... рисунок какой-нибудь ветки или проложит общим цветом для дальнейшей работы какой-нибудь лес и т. п.» [2]. У студії він часто ставив натюрморти, використовуючи гілки різних рослин, що могло би пізніше допомогти роботі на пленері «как в смысле цвета, так и в смысле формы» [2].

В огляді виставки робіт студії Шрейдера критик відзначав, що вчитель надто велику увагу звертав на «быстроту первоначального рисунка» і хоча 10-хвилинні начерки фігури людини з натури чудово виконані початківцями і етюди живої голови, написані у 2-3 сеанси, теж гарні, учнями «может быть усвоена... небрежность работы» [1]. Одак, константував він, на виставці «есть все-таки и очень хорошие работы, производящие впечатление детальной отделки и полной законченности, несмотря на быстроту работы». Як, наприклад, «голова цыганки и две головы стариков» [1].

У даному випадку Шрейдер вряд чи просто ігнорував необхідність серйозної школи в малюнку. Скоріше він прагнув розвинути в учнях важливе для пейзажиста вміння швидко працювати на природі. У всякому разі важко заявити претензію, що його учні були поганими рисувальниками. Для Верейського, наприклад, робота у цій студії «дала... больше, чем что-либо в дальнейшем», якщо не брати до уваги того, що він «мог воспринимать у великих мастеров впоследствии» [2].

Окрім Г.С. Верейського, учнями Шрейдера були відомі митці – В.І. Зарубін, М.В. Досєкін, О.Л. Делла-Вос-Кардовська. Відвідували студію і учні Д.І. Безперчого та М.Д. Раєвської-Іванової у Харкові – П.О. Левченко і М.С. Ткаченко, а навчання у Шрейдера, як майстра пейзажного жанру, не могло не відбитися на подальшій долі цих видатних українських пейзажистів кінця XIX – початку XX століття. Навчались тут не тільки майбутні художники, але й ті, кому ці заняття уявлялись корисними для їх професій. Так, професори «Харьковского университета Шимков, Иванов, Морозов, Дробный, Белоусов, известный профессор анатомии Моисеев, Владимирив, Себастьянский и другие нашли для себя полезным для своих отделов в науке усвоить предлагавшиеся им сведения в студии» [7, арк. 548]. Тут обрав своє майбутнє поле діяльності професор історії мистецтв Московського університету М.І. Романов, якому митець «путь этот... указал и подготовил в своей студии для этой цели» [7, арк. 548].

У 1896 році, коли заснованиця приватної рисувальної школи в Харкові М. Д. Раєвська-Іванова, яка впродовж 27 років вела цей навчальний заклад, у зв'язку з хворобою передала його у відання міста, Є. Є. Шрейдер подав лист до міської управи для розгляду Харківською міською Думою, виклавши свій проект щодо відкриття при Харківському художньо-промисловому музеї студії з класами малювання, живопису, скульптури та архітектури, з відділом художніх ремесел [5]. Студія мала відповідати «по своей программе и методам преподавания последнему слову художественной европейской педагогики» [5, арк. 10 зв.]. Втім пропозиція Шрейдера взяти на себе роль директора була

розцінена як претензія на «частное предпринимательство» [5, арк. 19 зв.], тоді як, вирішила Дума, керівництво школою малювання, що має стати «непосредственной ступеню к Академии Художеств» [5, арк. 20 зв.], необхідно покласти на попечительну раду.

Педагогічна діяльність Шрейдера у Харкові справила вплив і на поширення художньої освіти аж до найвіддаленіших міст. Так, його колишньою ученицею Кнорінг була відкрита художня студія у Владивостоку. «В городе Елизаветграде (нині Кіровоград – *Л. С.*), як повідомляв Шрейдер в Академію мистецтв, – мой приятель Медведев по примеру моей студии организовал студию при реальном училище в его рисовальном зале... Учащихся было 250 человек» [7, арк. 548].

Сам Шрейдер згодом переїхав до Ялти, де його в 1911 році зустрів Г. Верейський і дізнався, що туг його колишній вчитель знову організував студію [2]. З середини лютого 1914 р. Шрейдер викладав у своїй приватній студії з відділами рисунку, живопису та скульптури в Катеринославі. Студія проіснувала до серпня 1916 р. Прохання дружини Шрейдера, написане у січні 1917 року на ім'я ректора Академії мистецтв про надання допомоги чоловіку – «впавшему в бедность художнику», свідчить, що на цей час він жив у Петрограді [6, с. 15]. Надалі будь-які відомості про його подальшу долю зникають. Твори митця 1922 року потрапляють на тимчасове зберігання до Російського художнього музею в Санкт-Петербурзі. Відтіля у 1988 році біля сотні робіт було передано до фонду Харківського художньо-промислового інституту (нині ХДАДМ), а частина пейзажів залишилась у Російському музеї.

Висновки. Студія Єгора Шрейдера у Харкові відіграла визначну роль у поширенні художньої освіти в регіоні та далеко за його межами. Засновник студії, як майстер-пейзажист, справив чималий вплив на розвиток цього жанру в українському мистецтві останньої чверті XIX – першого двадцятиліття XX століття.

Література:

1. Воскресенский. Выставка студии художника Е. Е. Шрейдера // Харьковские губернские ведомости. – 1903. – 12 февр.
2. Дюженко Ю. Ф. (Москва, особистий архів). Лист Г. С. Верейського.
3. Репин И. Далекое-близкое. – М.: АХ СССР, 1961. – 510 с., ил.
4. Стасов В. В. Сочинения. – СПб., 1894. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 346.
5. ДАХО (Державний архів Харківської обл.), ф. 45, оп. 1, од. зб. 2192, 1896 р., 29 арк. (Про передачу М. Д. Раевською її школи у відання міського відділення цієї школи при міському музеї).
6. ЦДІА (Центральний державний історичний архів) Російської Федерації, ф. 789, оп. 14, од. зб. 42-III, 1868 – 1917 рр., (Шрейдер).
7. ЦДІА Російської Федерації, ф. 791, оп. 1, од. зб. 17, 1911 р., (Прохання Є. Є. Шрейдера до Товариства імені А. І. Куїнджі про надання грошової допомоги для організації переведеної з Харкова до Ялти студії живопису).

Надійшла до редакції 15.07.2008